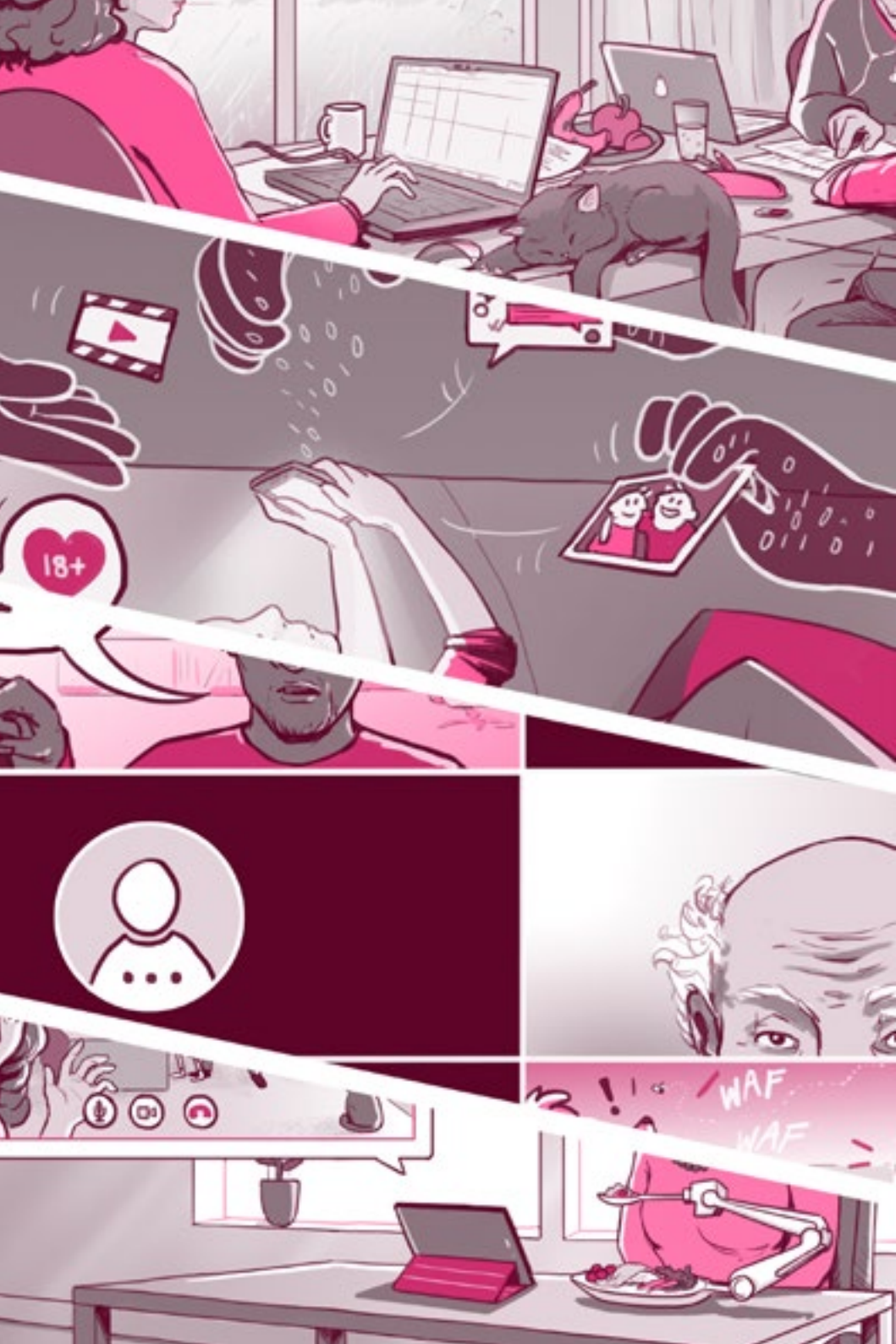

DE DIGITALE SAMENLEVING IN STROOM- VERSNELLING

ECP

Platform voor de
InformatieSamenleving

Inhoud

Samenvatting: In stroomversnelling	4
HOOFDSTUK 1 Inleiding: corona en digitalisering	6
HOOFDSTUK 2 Generieke effecten digitalisering	10
Drie terreinen	16
HOOFDSTUK 3 Veiligheid en vertrouwen	18
Digitaal vertrouwen werkt anders	20
Privacy	22
Content	24
Weerbaarheid	26
HOOFDSTUK 4 Competenties en mensen	28
Inwoners van Nederland	30
Werknemers	31
ICT-experts	34
HOOFDSTUK 5 Ethische actie	36
Uitgangspunten voor een constructieve technologie-ethiek	39
Aanpak begeleidingsethiek	42
Perspectief constructieve begeleidingsethiek	43
HOOFDSTUK 6 Het stroomt door	44
Bijlage	46

Samenvatting

In stroomversnelling

Files. Hele lange files. De overheid voerde campagnes voor thuiswerken, om zo het fileleed te verzachten. Maar het mocht niet baten. Na maanden van coronacrisis doen we niet anders. We werken thuis, techniek overbrugt de afstand naar het werk, en we vertrouwen erop. Een aantal sectoren trekt als een speer het been bij: zo blijkt een deel van de reguliere zorg ook digitaal te kunnen worden verleend. Gesprekken met specialisten, het installeren van meetapparatuur bij mensen thuis of het stellen van een eerste eigen diagnose via thuisarts.nl vinden binnen korte tijd alleen nog digitaal plaats. De coronacrisis heeft de digitalisering van onze samenleving in een hogere versnelling gebracht.

Dat we de metafoor van een stroomversnelling gebruiken, betekent dat er al een stroom is. De afgelopen decennia digitaliseert de samenleving steeds meer, waarbij er nieuwe kansen en mogelijkheden ontstaan, maar ook uitdagingen: digitalisering verandert ons leven én wij veranderen digitalisering. Er vindt een continue wisselwerking plaats tussen hoe mens en maatschappij reageren op de nieuwe technologische mogelijkheden en de eisen, vragen en wensen die mens en maatschappij stellen aan technologie. Daarbij moeten keuzes gemaakt worden met betrekking tot wat wel en niet wenselijk is in een digitale samenleving. Een deel van de keuzes ligt bij het individu, een ander deel op organisatieniveau en een deel op landelijk en Europees niveau. En bij bedrijven, overheden en maatschappelijke instituties. Digitalisering is overal en vraagt overal actie.

Dit visiedocument is geschreven vanuit de gedachte dat digitale mogelijkheden ons veel kunnen brengen, als we er maar actief richting aan geven. We werken drie terreinen uit: digitale veiligheid, digitale vaardigheden en constructieve ethiek.

Digitale veiligheid vraagt een radicaal andere benadering dan klassieke veiligheid. Digitale diensten blijven zich (snel) ontwikkelen, waardoor controle moeilijk is. Volgens het CBS zijn er steeds minder slachtoffers van traditionele vormen van criminaliteit, maar neemt het aantal slachtoffers van cybercrime toe. Veiligheidsnetwerken zijn complex, met verantwoordelijkheden die bij meerdere partijen in de keten liggen. Digitale criminaliteit vergt nieuwe opsporingsmethodes en specifiek

geschoolde mensen. Publiek-private samenwerking is essentieel voor digitale veiligheid. Het kan niet zonder samenwerking tussen bijvoorbeeld politie en banken, verschillende partijen in de keten, Europa en de lidstaten. Persoonsgegevens en privacy vragen veel aandacht. Een nieuwe vraag die opkomt gaat over digitale content op het internet. Wie gaat er bijvoorbeeld over de inhoud van platforms als Facebook en talloze websites? Lang was het adagium: geen boodschap aan de boodschap, maar is dat nog vol te houden als de digitale wereld steeds vaker wordt gebruikt voor criminele activiteiten?

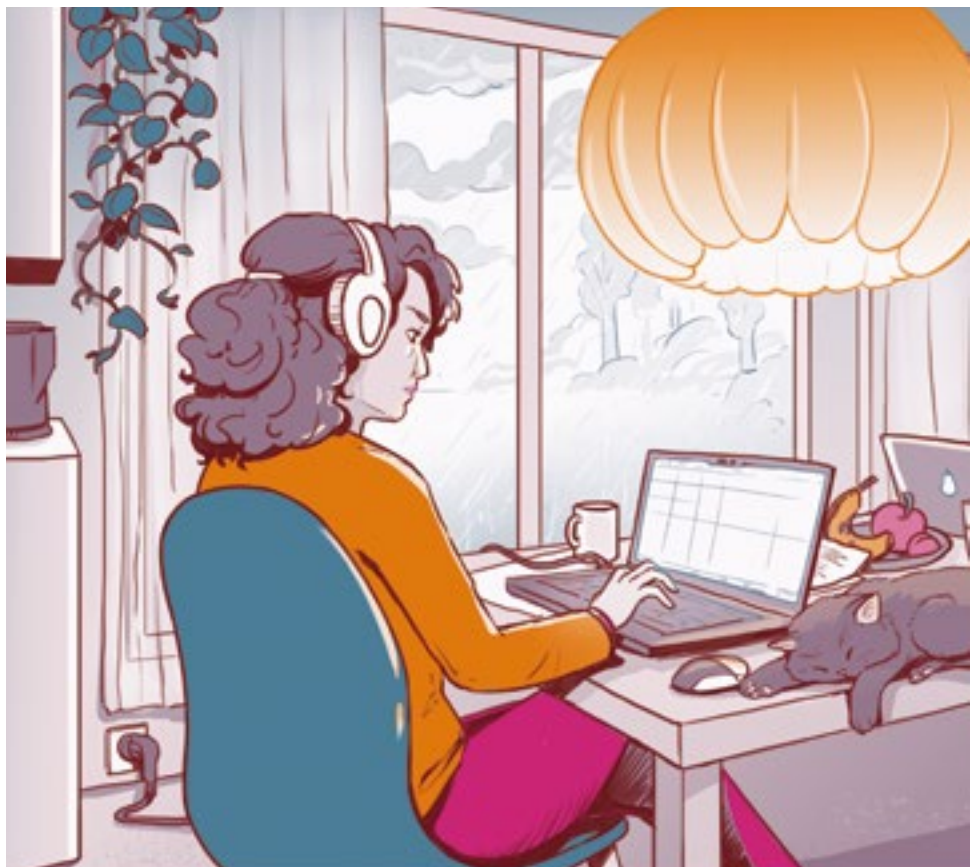
Digitale veiligheid heeft alles te maken met hoe we onze digitale samenleving inrichten. Dat geldt ook voor de vraag hoe we mensen in staat stellen te leven in een digitale samenleving. Iedere Nederlander moet voldoende generieke digitale vaardigheden hebben om zich te kunnen bewegen in de samenleving, bijvoorbeeld om toegang te hebben tot essentiële (overheids)diensten. Ieder beroep krijgt inmiddels in meer of mindere mate een digitale component, dus er zijn ook digitale beroepsvaardigheden nodig. Dit moet opgepakt worden door medewerkers zelf, maar ook door managers, ICT-afdelingen, Human Resource Management-afdelingen en andere relevante afdelingen in een organisatie. Specifieke aandacht is nodig voor de opleiding van goede IT'ers, om zo het nijpende tekort aan deze professionals op te lossen. Scholing is de sleutel. Niet alleen van jonge mensen op school, maar ook van professionals uit andere sectoren die een overstap naar de IT willen maken. Samenwerking tussen onderwijs en bedrijfsleven is noodzakelijk om resultaten te boeken. Een leven lang leren moet de norm zijn.

Het derde onderwerp gaat over het waarden-vol inrichten van onze digitale samenleving. Dat digitalisering ons leven verandert, hoeft niet erg te zijn. Als de waarden die wij belangrijk vinden maar leidend zijn. Nieuwe ontwikkelingen als illegale inhoud, zorg op afstand en het gebruik van camera's door de politie roepen emoties en discussie op over wat wel en niet gewenst is. Deze en andere digitale ontwikkelingen vragen om een nieuwe vorm van ethiek: een ethiek die technologie en samenleving begeleidt in plaats van erover oordeelt. Deze nieuwe vorm incorporeert ideeën over techniekontwikkeling en maatschappij en komt tot handelingsopties op het gebied van techniek, context en gebruiker. Door ethiek op die manier vorm te geven, worden zaken als afspraken en wetgeving verbonden met technologische oplossingen en de acceptatie van technologie.

HOOFDSTUK 1

Inleiding:

CORONA EN DIGITALISERING

In maart 2020 slaat de coronacrisis toe in de wereld en in Nederland. Met één klap verandert deze crisis ons leven. De digitalisering van onze samenleving krijgt een ongelofelijke versnelling. Mensen moeten thuiswerken en bedrijven maken versneld hun processen digitaal om op afstand te kunnen werken.

Het was ondenkbaar dat een groot deel van werkend Nederland thuis ging werken. In het verleden zijn er allerlei initiatieven vanuit de overheid geweest om dit te stimuleren, bijvoorbeeld om zo de grote hoeveelheid files te verminderen. De campagnes waren niet succesvol. Wat tot voor kort als onmogelijk werd gezien, wordt door de coronacrisis mogelijk gemaakt: heel Nederland werkt thuis. Hoewel minder leuk, blijkt dat op afstand werken prima mogelijk is, evenals het onderling contact houden. Organisaties maken binnen een paar dagen thuiswerken mogelijk, thuisonderwijs vervangt het fysieke onderwijs en digitale zorg blijkt een deel van de reguliere zorg over te kunnen nemen. Daarnaast worden digitale middelen ingezet in de bestrijding van het coronavirus, zoals dataverzameling, online inplannen van coronatesten en teruggeven van testresultaten en de inzet van de CoronaMelder-app.

Reflecteren

Nu we enigszins bekomen zijn van de eerste schrik, is de tijd gekomen om te reflecteren. Hoe kunnen we de vruchten van versnelde en brede toepassing van digitalisering op zo'n manier blijven plukken, dat we oog houden voor de mogelijke nadelige aspecten? De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) riep in juni 2020 al op tot een dergelijke reflectie. De WRR pleit voor het voeren van een debat over digitalisering: *“Door het kijkje in de toekomst dat deze crisis ons geeft, fungeert zij ook als een spiegel: welke technologische ontwikkelingen willen we stimuleren, voor welke moeten we oppassen en welke hebben uitsluitend een meerwaarde tijdens de crisis, maar zijn geen onderdeel van ‘het nieuwe normaal’? En ook nu we minder gehaast zijn: wat zijn de voorwaarden waaronder digitale technologie verantwoord gebruikt kan worden?”*¹

ECP | Platform voor de InformatieSamenleving draagt als neutrale aanjager en verbinder bij aan een betrouwbare en kansrijke digitale samenleving waarin iedereen mee kan doen. We doen dat in verbinding met veel partijen. ECP is dan ook bij uitstek geschikt om op de digitale samenleving te reflecteren. We zijn continu in gesprek met verschillende betrokken partijen uit bedrijfsleven, overheid, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties. Voor deze publicatie hebben we met verschillende sleutelspelers uit het ECP-netwerk (zie bijlage) gesproken over hun visie op digitalisering tijdens en na corona. Centraal in die gesprekken staat de volgende vraag:

Hoe kunnen we de mogelijkheden van digitalisering op een verantwoorde wijze benutten voor (iedereen in) de Nederlandse samenleving?

Met deze publicatie doen we een handreiking richting politiek en bieden inspiratie voor nieuw beleid. Het is te lezen als vervolg op onze visie uit 2018, die we onder de titel 'Het Verhaal Van Digitaal'² hebben gepubliceerd.

Wisselwerking mens en technologie

Nu digitalisering in een stroomversnelling terecht is gekomen en zo'n grote invloed heeft op mens en maatschappij, is de vraag hoe we met die digitalisering komen tot een leefbare samenleving. Vaak komt de vraag op of mensen zich aan de technologie moeten aanpassen, of andersom. Als de technologie voorop staat betekent dat extreem gezegd dat we alles moeten slikken wat er op ons afkomt. Het is dan nauwelijks mogelijk om invloed uit te oefenen op technologische ontwikkelingen en ethisch gebruik ervan. In het tweede geval nemen mensen de leiding en moet de technologie zich naar hun visie en mening voegen, met als gevolg vertraging en stilstand van technologische ontwikkelingen en een rem op innovaties. Beide extremen verlammen, het gaat om de acceptatie dat er een continue wisselwerking plaatsvindt, zonder volledige controle. Mens en maatschappij stellen eisen, voorwaarden, hebben verwachtingen van technologie en die technologie richt zich daarnaar. Anderzijds passen mensen zich aan, om goed om te kunnen gaan met technologie en haar eigen karakteristieken.

HOOFDSTUK 2

GENERIEKE EFFECTEN DIGITALISERING

De coronacrisis heeft nog duidelijker laten zien dat technologie een ongekende uitwerking op onze samenleving heeft. Technologie is noodzakelijk om de maatschappij en de economie draaiende te houden. Om alle kansen en mogelijkheden te benutten moeten mens en technologie op elkaar ingespeeld raken.

Digitale toepassingen worden door de coronacrisis volop gebruikt en benut. Dat leidt tot een snellere acceptatie en een bredere inzet. Zo hebben sectoren als onderwijs en zorg zich in de coronacrisis weten te vernieuwen door digitale mogelijkheden te omarmen. Dankzij de goede digitale infrastructuur in ons land, zijn we in staat samen te werken, elkaar digitaal te vinden en economische kansen te benutten.

**Digitalisering is nu
definitief breed
doorgedrongen in alle
onderdelen van onze
samenleving.**

1. Digitale mogelijkheden meer gebruikt en breder geaccepteerd

Veel organisaties maakten voor de coronacrisis het thuis- of op afstand werken al mogelijk, maar de coronacrisis betekent een intensivering van deze manier van werken. Dat geldt voor alle organisaties en zeker voor sectoren waar digitalisering minder aanwezig was en die in deze periode noodgedwongen meer gebruik maken van de mogelijkheden van digitalisering. In die laatste categorie vallen onder andere zorg en onderwijs. In de zorg is bijvoorbeeld snel overgestapt op digitale consulten en in het onderwijs op lesgeven op afstand. Digitalisering is nu definitief breed doorgedrongen in alle onderdelen van onze samenleving.

Iedereen heeft in die periode leren werken met videobelprogramma's als Zoom, Teams en Webex. Als case komen hier een paar interessante aspecten naar boven. De belofte van breed gebruik van 'online videoconferencing' is al decennia oud. Het ging om mooi ingerichte ruimtes waar je naartoe moest gaan. Uiteindelijk werden die zelden gehoord en vooral gebruikt door multinationals met werknemers over de hele wereld. Je zou kunnen zeggen dat de echte revolutie van onderop kwam, toen iedereen het op zijn eigen device ging gebruiken. Een ander aspect is dat er vragen werden gesteld over de functionaliteit van de technologie.

We willen met veel mensen tegelijk, we willen met wachtwoord, we willen leuke achtergronden, we willen parallel kunnen chatten en noem maar op. We zien dat de technologie zich heeft aangepast, net zoals we ons allemaal aan het aanpassen zijn aan het gebruik van de technologie. Wie vergeet niet geregeld zijn microfoon te 'muten' of 'unmuten' (woorden die voor corona niet bestonden), maar het gaat steeds beter. Ook lukt het om het goede document te delen en worden afspraken gemaakt of een videosessie mag worden opgenomen en onder welke voorwaarden.

Beeldbellen is het nieuwe normaal geworden voor bijna iedereen. Digitalisering beslaat uiteraard veel meer en is al lang niet meer iets dat een kleine groep raakt. Heel veel mensen hebben er mee te maken, maar lang niet iedereen kan de digitale ontwikkelingen bijhouden. Een tweedeling in de maatschappij is niet gewenst. Daarom hebben we als digitale samenleving de plicht om iedereen te laten meedoen. Daarvoor is voorlichting, bewustwording en ondersteuning erg belangrijk. Alle ontwikkelingen bij elkaar genomen maken het noodzakelijk dat we als samenleving reflecteren op wat digitalisering met ons doet, wat we gewenst vinden en hoe we daar vorm aan willen geven. Het gaat erom hoe we de steeds verdergaande informatie-samenleving zodanig gezamenlijk inrichten, dat mens en technologie vruchtbaar samenwerken.

2. Netwerksamenleving vereist samenwerking

Digitalisering raakt niet alleen veel meer mensen, het heeft ook de manier waarop we samenwerken wezenlijk veranderd. Digitalisering gaat immers dwars door alle sectoren heen en verbindt mensen op nieuwe manieren. Niet langer zien we elkaar in zuilen of (organisatie)kolommen, we zijn verbonden via netwerken. Daarom wordt onze digitale samenleving ook wel een netwerksamenleving genoemd. In deze netwerksamenleving gaat het minder om hiërarchie. Het gaat vooral om horizontale verbindingen met elkaar. Deze manier van communiceren en samenwerken wordt gefaciliteerd door digitale platforms, zoals Facebook en LinkedIn. Ook op organisatieniveau zien we platformorganisaties ontstaan en ZZP'ers zien we samenwerken op online platforms als ZZPNED en Zoofy. Digitale platforms stellen de samenleving voor een grote uitdaging. Er zijn nauwelijks concurrenten. Het voordeel is dat iedereen op hetzelfde platform zit en met elkaar verbonden is, maar het nadeel is dat deze platforms eigenlijk monopolisten zijn. Die machtspositie is problematisch, ook voor de platforms zelf. Bij de inrichting van de digitale samenleving gaat het erom dat we zowel de technologie als de maatschappij aanpassen, zodat digitale platforms passen bij een ethisch 'waarden-vol' vormgegeven maatschappij. Dit vraagt vaak ook een samenspel van publieke en private partijen. Een voorbeeld hiervan is Airbnb. In sommige steden is wetgeving ontstaan die het voor langere tijd verhuren van woonruimte tegengaat. Het algoritme van Airbnb zou ook aangepast kunnen worden om dit te voorkomen.

3. Maatschappelijke en economische waarde van digitalisering

We kunnen Clinton parafraseren met 'It's the digital economy, stupid', maar beter is 'The economy is (almost) digital, stupid!'. Voor elke organisatie betekent digitalisering een transformatie op strategisch niveau en dat geldt ook voor maatschappij en economie als geheel. De Europese Commissie stelt dat 2020 en verder Europa's digitale decennium moet worden. In dat digitale decennium staan menselijke waarden en werk van mensen centraal, is er sprake van eerlijke concurrentie en een focus op democratie en duurzaamheid³. Ook in Nederland is er aandacht voor een voortgaande digitalisering van de maatschappij. Het Nederlandse parlement heeft een tijdelijke commissie digitale toekomst ingesteld⁴, er is een *Nederlandse digitaliseringsstrategie*⁵, een rapport *Dichterbij de digitalisering* van BZK⁶ en partijen als VNO-NCW en Waag Society⁷ roepen het kabinet vanuit heel verschillende insteek op om te acteren op de digitale toekomst. Wanneer we kijken naar de coronatijd, zien we de grote waarde van de robuuste digitale infrastructuur die Nederland heeft. Relatief moeiteloos is een groot deel van het werk voortgezet vanuit huis of elders. Dit is alleen maar mogelijk doordat de afgelopen decennia keihard gewerkt is aan een goede infrastructuur. Zo kent Nederland een grote dichtheid aan internetkabels, landelijk mobiel internet als 3G en 4G, aanbieders van goed werkende clouddiensten, krachtige virtualisatie technieken en robuuste datacentra, om maar een paar voorbeelden te noemen. Daarnaast hebben concurrentie tussen de oude telefoonlijn en televisiekabel, de relatief beperkte oppervlakte van Nederland, de hoogwaardige kennisinfrastructuur en de technology readiness van de Nederlandse bevolking hieraan bijgedragen. We zien dat landen om ons heen economisch grotere klappen krijgen omdat hun digitale infrastructuur minder breed uitgerold is. Die achterstand halen ze razendsnel in. We moeten daarom blijven investeren in kennis, technologie en infrastructuur. Wordt glasvezel breed uitgerold, ook in wijken met lage inkomens? Komt er een vrij WiFi-netwerk? En hoe snel wordt 5G geïntroduceerd op de markt?

Naast de uitdagingen op het gebied van infrastructuur is de vraag hoe de uitdagingen, maar zeker ook de kansen rondom nieuwe technologieën worden opgepakt. Denk aan blockchain, quantum computing of Artificial Intelligence (AI). In Nederland zijn brede coalities ontstaan op het gebied van blockchain (DBC⁸) en AI (NLAIC⁹). In de NLAIC zijn verschillende domeinen als zorg, transport, energie en landbouw vertegenwoordigd. Daarnaast zijn er gezamenlijke programma's die dwars door de domeinen heen snijden: data delen, human capital, maatschappelijke acceptatie en inclusie, vertrouwen en veiligheid, research en innovatie, start-ups en scale-ups. Verder heeft de sector ICT een eigen topsector gekregen onder de naam Dutch Digital Delta¹⁰. Dit zijn veelbelovende voorbeelden van intelligente samenwerking op nationale schaal.

Ook voor de EU is AI een belangrijk speerpunt. De EU gaat voor een AI 'made in Europe' en de kern daarvan is een 'human centric AI'. De mens, ofwel de gebruiker, staat dus centraal bij het implementeren van AI in Europa. Dit in tegenstelling tot de overheidsgestuurde ontwikkelingen in China en de marktgedreven aanpak in de Verenigde Staten. De wereldwijde dominantie van grote techpartijen ligt bij Amerikaanse bedrijven. Die worden uitgedaagd door China. Europa is hierin voorlopig geen speler. Daarom probeert Europa sterker te zijn in de implementatie van AI. Zo verwerft zij een eigen positie. Hoe dan ook, zowel Nederland als Europa, zijn overtuigd van de maatschappelijke en economische waarde van digitale toepassingen.

Wanneer we kijken naar de coronatijd, zien we de grote waarde van de robuuste digitale infrastructuur die Nederland heeft.

Relatief moeiteloos is een groot deel van het werk voortgezet vanuit huis of elders.

Drie terreinen

We zien aan de voorgaande effecten dat de wisselwerking tussen digitalisering en maatschappij grote gevolgen heeft. In de volgende hoofdstukken bekijken we hoe op drie terreinen geprobeerd wordt vorm te geven aan de informatiesamenleving.

Hoofdstuk 3 draait om veiligheid en vertrouwen: wat moeten we doen als mensen geen vertrouwen hebben in het functioneren van de digitale samenleving, als ze zich niet veilig voelen gebruik te maken van nieuwe technologieën? Veiligheid is een voorwaarde om de digitale samenleving vorm te geven.

Hoofdstuk 4 kijkt naar de competenties van mensen. Al zijn er nog zulke mooie technologieën, nog zulke goede implementatieplannen, zonder mensen gebeurt er niets. We gaan in op de vraag wat mensen moeten kunnen en hoe ze dat kunnen (blijven) leren.

Hoofdstuk 5 draait om de menselijke waarden in de informatiesamenleving. Hoe kunnen we met constructieve technologie-ethiek de informatiesamenleving vormgeven volgens de waarden die we belangrijk vinden?

HOOFDSTUK 3

VEILIGHEID EN VERTROUWEN

Het gebruik van digitale toepassingen schiet tijdens de coronacrisis omhoog en ook neemt onze digitale afhankelijkheid toe. Criminelen spelen hier handig op in en zorgen voor een verhoogde digitale dreiging voor zowel bedrijven als burgers¹¹. DDoS aanvallen bijvoorbeeld stijgen explosief, met incidenten bij onder andere Thuisbezorgd en Mijneverheid. Ook nemen de aanvallen toe op providers, ziekenhuizen en onderzoeksinstituten als het RIVM en de GGD. Ook is phishing tijdens corona enorm toegenomen.

Criminelen spelen handig in op de angst van mensen, door phishing mailtjes en appjes te sturen, die zogenaamd afkomstig zijn van directies, banken, zorgverzekeraars of overheidsinstanties. Volgens Google¹² is een op de vijf phishing mails in deze periode gerelateerd aan corona. Ook Hulpvraagfraude (ook wel WhatsAppfraude) levert criminelen in coronatijd veel geld op. Zij nemen een valse identiteit aan en doen zich voor als bekende. Deze 'bekende' vraagt vervolgens aan iemand om geld. Deze verzoeken worden minder snel raar gevonden, omdat mensen elkaar in coronatijd niet mogen opzoeken. Tel daarbij de combinatie op van thuiswerken en zorg voor kinderen (vermoeidheid, stress en afleiding), en je hebt alle factoren bij elkaar voor snelle kliks op valse linkjes, en onoplettendheid waardoor Hulpvraagfraude kan slagen.

Digitale veiligheid en het kunnen vertrouwen op digitale toepassingen is een wezenlijk onderdeel van ons digitale leven. Daarbij is bewustwording met betrekking tot informatiebeveiliging - zowel thuis als binnen en buiten een organisatie - van groot belang.

Digitaal vertrouwen werkt anders

Digitale veiligheid is fundamenteel anders dan veiligheid in de 'fysieke' wereld. Voor fysieke apparaten gebruiken we certificeringen en keurmerken, zodat de consument weet dat het apparaat veilig te gebruiken is. In de online wereld werkt deze systematiek niet of maar ten dele. En wel om de volgende drie redenen:

1. Permissionless innovation: iedereen kan zonder grote investeringen nieuwe diensten bedenken en de markt betreden.
2. Diensten en producten zijn nooit af: de functionaliteiten van een zelfrijdende auto en mobiele telefoon veranderen bij iedere update. Als bij een vernieuwing telkens een certificering zou moeten volgen, dan worden innovaties ernstig belemmerd.
3. Een dienst die digitaal wordt geleverd, is geen duidelijk afgebakend object. Je kunt het dus niet in zijn geheel toetsen of certificeren en waar de aansprakelijkheid ligt is niet altijd duidelijk.

Veiligheid van ICT-toepassingen is een ingewikkeld samenspel van technologie, mensen en organisaties daaromheen, dat ook nog continu dynamisch is. Dat betekent dat veiligheid op een andere manier moet worden ingericht. En wel op drie niveaus:

- 1. Politiek-bestuurlijk niveau:** dat gaat uiteraard om (Europese) wetgeving en besluiten daarover, maar het gaat ook om een speciale rol die toezichthouders hebben als het gaat om toezicht op de digitale informatiesamenleving. De verschillende soorten toezichthouders¹³ in Nederland hebben hun eigen focus, maar die krijgt een digitale component. Ze zullen zich moeten heroriënteren op hun functie wat betreft toezicht op het digitale domein. Mogelijk moet het Agentschap Telecom daarin een spilfunctie krijgen, gezien hun focus op digitale ontwikkelingen.
- 2. Bedrijfstakniveau:** in bijna alle bedrijfstakken worden certificaten gebruikt, aan de hand waarvan burgers kunnen controleren of een product of dienst aan de regels voldoet. Digitaal moet die certificering dynamisch zijn. Anders gezegd: het certificeren staat niet centraal, maar het bieden van zekerheid (assurance) aan gebruikers.
- 3. Gebruikersniveau:** gebruikers weten vaak onvoldoende hoe ze veilig met ICT en internet om kunnen gaan. Ze kunnen dit vaak ook helemaal niet controleren omdat hier specifieke kennis voor nodig is. Het doel is om meer transparantie en kennis op te bouwen over een veilig online gebruik en toepassing.

Digitale veiligheid is fundamenteel anders dan veiligheid in de 'fysieke' wereld.

Privacy

Privacy is de waarde die de afgelopen jaren het meest verbonden is geraakt met digitaal vertrouwen. Privacy is een fundamenteel goed: het betekent dat niet iedereen alles van iedereen weet. Daardoor hebben we vrijheid om te kiezen, is er ruimte voor kritiek, voor voorkeuren en creativiteit. Dankzij diezelfde privacy kunnen mensen ook onwenselijke dingen doen. Het zijn twee kanten van dezelfde medaille.

De digitale samenleving is een data-samenleving, waarin veel persoonsdata worden gebruikt. Data over wie je bent en wat je voorkeuren zijn, worden sneller, makkelijker en met meer mensen gedeeld dan ooit. Soms is dat geweldig. Maar al te vaak wil je niet dat je persoonlijke gegevens ergens anders terecht komen of ergens anders voor worden gebruikt, dan waarvoor jij ze ter beschikking hebt gesteld.

De laatste jaren is er veel gebeurd rondom privacy. Er zijn belangenverenigingen gekomen, het is onderwerp van studie geworden en privacy wordt inmiddels als een belangrijk grondrecht gezien. Op institutioneel niveau is er wetgeving gekomen, met name de GDPR en de Nederlandse vertaling daarvan, de AVG. Vraagstukken rond privacy en digitale data hebben hun plek in de samenleving gekregen.

Privacy is zelden absoluut: het vergt een transparante afweging tussen wat we willen, wat nodig is en andere grondrechten. Dat is vaak nog nieuw. Hoe maak je transparante en afgewogen keuzes tussen privacy en gezondheid, tussen criminaliteit en beperkte data-uitwisseling? Dat vraagt een open houding voor verschillende waarden, ook tussen verschillende toezichthouders.

Termen als 'regie op gegevens', 'consent', 'privacy by design' en 'algemeen en vitaal belang' beginnen langzaam invulling te krijgen. Op dit moment is het vooral de hoe-vraag waar antwoord op wordt gezocht. Hoe krijg ik die regie? Hoe kan ik vlot toestemming geven voor het gebruik van mijn persoonlijke gegevens, hoe weet ik dat er sprake is van vitaal belang en wat heeft dat voor concrete gevolgen? Hoe wordt privacy op een goede manier meegenomen in het ontwerp van nieuwe producten en diensten? Ook internationaal worden er nieuwe stappen gezet. Binnen de EU wordt veel gesproken over Europese data-soevereiniteit, om daarmee de afhankelijkheid van veelal Amerikaanse clouddiensten te verminderen. Het Duits-Franse initiatief GAIA-X¹⁴, dat een open data-infrastructuur op Europese waarden nastreeft, draagt daaraan bij.

**Privacy is
zelden absoluut.**

Content

De discussies over privacy hebben geleid tot een brede bewustwording en privacywetten als de GDPR en AVG. Deze institutionalisering is nog niet het geval voor content. Content is alles wat wij schrijven, fotograferen, filmen en vervolgens delen met de wereld. Of dat nu als journalist, voorlichter bij de overheid, student of tiener met een Instagram- of TikTok- account is. We maken tegenwoordig allemaal content. De grote discussie is: wie is verantwoordelijk voor die content, of beter, wie moet er verantwoording over afleggen? Wie bepaalt wat er wel en wat er niet mag op het internet? Zijn dat bijvoorbeeld degenen die het plaatsen, degenen die het faciliteren zoals platforms en hostingpartijen, of is het de overheid? Wat is de scheidslijn tussen vrijheid van meningsuiting aan de ene kant en bijvoorbeeld haat zaaien en discriminatie aan de andere kant? En hoe verhoudt vrijheid van meningsuiting zich tot complotdenkers, denk aan 5G-stralingsgevaar en corona-ontkenners, nepnieuws en desinformatie? Complotdenkers kunnen via sociale media meer dan ooit mensen mobiliseren en zo de mening van een groot deel van de samenleving beïnvloeden.

Diverse zoekmachines, platforms en hosters vonden lang dat zij slechts 'doorgeefluik', verbinder of verspreider zijn. En niet verantwoordelijk voor de content zelf. Daar wordt inmiddels toch wat anders over gedacht. Steeds vaker wordt de verantwoordelijkheid wel bij hosters en platforms belegd. Dat komt omdat zij de mogelijkheid hebben content te verwijderen. Dat begon bij extremen, zoals het filteren en blokkeren van kinderporno en terroristische content. Maar die verantwoordelijkheid wordt steeds breder gezien. Een voorbeeld daarvan is de vraag in hoeverre digitale inmenging en nepnieuws de Amerikaanse verkiezingen hebben beïnvloed. Inmiddels is duidelijk dat zoekmachines, platforms en hosters geacht worden maatschappelijke verantwoordelijkheid te dragen. Ook de partijen zelf erkennen te maken te hebben met voortschrijdend inzicht. Zo geeft Facebook aan met heel andere ogen te kijken naar de verkiezingen in Myanmar (waar veel informatie via Facebook gaat), dan een aantal jaren geleden. Eerder stond dat nauwelijks op het netvlies, nu is het een testcase of deze verkiezingen, waarbij digitale platforms een rol spelen, toch op een nette manier kunnen verlopen.

Een versnelling van digitalisering vraagt om goede governance. Wie heeft welke verantwoordelijkheid en wie doet wat? De vrijheid van meningsuiting moet gewaarborgd blijven, maar nepnieuws, haat zaaien en ongewenste beïnvloeding moet voorkomen worden. Als een overheid niet kan bepalen wat wel en niet mag op sociale media of het internet, willen we die macht dan aan bedrijven en platforms geven? Door goede internet governance kunnen uitwassen als desinformatie, nepnieuws en terrorisme ingedamd worden en kan de vrijheid van meningsuiting gerespecteerd worden.

Weerbaarheid

Digitale veiligheid kan nooit volledig gerealiseerd worden. Daarom moeten burgers en bedrijven beschikken over voldoende digitale vaardigheden en vertrouwen in eigen kunnen om zich veilig op het internet te begeven. Ze moeten digitaal weerbaar zijn! Ze moeten niet alleen weten hoe ze onveilige situaties kunnen voorkomen, maar vooral ook hoe ze moeten handelen in die situaties. Hoe handel je bij een datalek? Hoe voorkom je gijzeling van bestanden en hoe handel je als je dat toch overkomt? Voorlichting speelt hierin een belangrijke rol.

Bewustwording van digitaal veilig handelen moet een onderdeel zijn van de opvoeding. Kinderen groeien immers 'digitaal' op. Ook op school moet digitale veiligheid via digitale geletterdheid in het onderwijs verankerd zijn. Richt de kerndoelen in het curriculum op digitale geletterdheid en digitaal vaardig handelen, geïntegreerd in reguliere vakken als bijvoorbeeld taal, maatschappijleer en wiskunde. Digitale competenties zijn nodig in alle onderwijsvakken. Geen enkel kennisvak of beroep kan nog zonder. Als deze basis goed wordt aangepakt en beroepsopleidingen investeren in cybersecurity-opleidingen, dan kan deze combinatie er wel eens voor zorgen dat voldaan kan worden aan de behoefte naar ICT-professionals met cybersecuritykennis en innovatietalent.

HOOFDSTUK 4

COMPETENTIES EN MENSEN

Nederlanders gaan door voor het digitaal vaardigste volk van Europa¹⁵. Tachtig procent van de Nederlanders beschikt over basale of meer dan basale digitale vaardigheden. Dat betekent echter nog steeds dat twintig procent van de Nederlanders geen of lage digitale vaardigheden heeft. Dat belemmert mensen om mee te doen aan de samenleving.

Digitalisering zit in een stroomversnelling en verandert veel. Wat betekent dat voor de arbeidsmarkt, voor de competenties van werknemers? We kijken naar drie groepen: inwoners van Nederland, werknemers en ICT-specialisten.

Inwoners van Nederland

Met de overheid kan veel digitaal geregeld worden. Steeds meer bankfilialen sluiten, omdat online of mobiel bankieren de standaard is. Vergelijkingssites laten helder zien wat het verschil is tussen zorgverzekeringen en welke de goedkoopste is. Heel veel informatie, diensten en producten zijn online te vinden. Om niet (nog meer) op achterstand te komen, is het noodzakelijk dat mensen beschikken over digitale vaardigheden. Daaronder verstaan we niet alleen ICT-vaardigheden (het kunnen gebruiken van een pc, tablet of smartphone en digitale applicaties), maar bijvoorbeeld ook informatievaardigheden (de juiste informatie kunnen vinden en op betrouwbaarheid kunnen beoordelen) en het veilig gebruiken van internet.

Door de coronacrisis zijn mensen met beperkte digitale vaardigheden extra op achterstand gezet: vanwege 'social distancing' en besmettingsgevaar buiten op straat zijn digitale kanalen nog belangrijker geworden. Voor contact met anderen, werk, boodschappen en vermaak zijn we ineens veel meer dan voorheen afhankelijk geworden van het internet. Zonder digitale vaardigheden en toegang tot het internet kan fysiek afstand houden tot isolatie leiden. De noodzaak om mensen met beperkte digitale vaardigheden te helpen hun vaardigheden verder te ontwikkelen, is door de coronacrisis nog duidelijker geworden. Het is belangrijk dat zij dichtbij huis en laagdrempelig hulp kunnen krijgen. Idealiter op plaatsen waar ze toch al komen: in een zorgcentrum, op een school (van hun kinderen), in het gemeentehuis of buurthuis bijvoorbeeld.

Werknemers

Beroepen veranderen in hoog tempo. In vrijwel alle functies zijn steeds meer digitale vaardigheden nodig. Denk bijvoorbeeld aan de zorg, waar steeds meer wordt geadmistreerd in digitale systemen en waar ook robots en domotica aan een opmars bezig zijn. Door de coronacrisis heeft in veel sectoren de digitalisering een extra boost gekregen. Op afstand overleggen, behandelen en lesgeven vinden we – na een paar weken wennen – nu heel normaal. Het is dan ook van belang dat het ontwikkelen van digitale vaardigheden een vaste plaats krijgt in het curriculum van basisschool, middelbare school en beroepsopleidingen.

Voor de werkgevers is het vanzelfsprekend een groot knelpunt als werknemers niet de competenties hebben die voor hun functie nodig zijn. Innoveren kan bijna niet met medewerkers die niet in staat zijn om met nieuwe technologische toepassingen te werken. Innovatie – noodzakelijk om een sector toekomstbestendig te maken – wordt belemmerd door gebrek aan digitale vaardigheden. In een vergrijzende samenleving hebben we innovatie hard nodig, onder andere om onze arbeidsproductiviteit op orde te houden. Ook hebben we mensen nodig die daaraan een bijdrage kunnen leveren. Het is maatschappelijk ongewenst dat werknemers achterblijven door een gebrek aan digitale vaardigheden. Ditzelfde geldt ook voor informatiebeveiliging.

**Innovatie wordt
belemmerd door gebrek
aan digitale vaardigheden.
Het is nu het moment
om fors te investeren in
omscholing.**

Vanuit het perspectief van medewerkers is het ongelofelijk vervelend als iemand de nieuwste ontwikkelingen in zijn vakgebied niet meer kan bijbenen omdat hij niet digitaal vaardig genoeg is. Dit vergroot het risico om werkloos te raken. Sommige banen zullen zelfs helemaal verdwijnen door digitalisering. Wie daar niet op voorbereid is, maakt op de arbeidsmarkt steeds minder kans¹⁶. De enige manier om de digitale vaardigheden van medewerkers op het juiste niveau te brengen en te houden is continu bij- en omscholen. Een cultuur van een leven lang ontwikkelen moet normaal worden. Dat vraagt veranderbereidheid en inzet van werknemers, maar dat niet alleen. Werkgevers, onderwijs en overheid moeten het cross-sectoraal samen mogelijk maken dat werknemers duurzaam inzetbaar zijn, met als voordeel dat een branche of sector kan blijven innoveren en groeien. Een branchebrede bottom-up coalitie als Digivaardig in de zorg¹⁷ laat zien dat grote successen behaald kunnen worden. De coalitie ondersteunt zorgorganisaties bij het verbeteren van digitale vaardigheden met zelftesten, leermiddelen, bijeenkomsten en ondersteunend materiaal. De aanpak richt zich op de zorgprofessional en op het systeem om de zorgprofessional heen: HR, ICT, communicatie en management. De financiering is gedeeld door verschillende zorgsectoren, regio's en landelijke partijen. Dat is in andere sectoren ook mogelijk. Een gezamenlijke aanpak scheelt veel tijd en kosten bij de individuele organisaties. De Human capital agenda ICT¹⁸ heeft vanuit een bestuurlijke samenwerking tussen onderwijs, bedrijfsleven en overheid samen met de regio's gewerkt aan een opschalingsplan om dit vanaf eind 2020 te gaan realiseren.

ICT-experts

ICT-specialisten beheersen hun digitale vaardigheden tot op het hoogste niveau. Aan hen is al jaren een groot tekort. Niet alleen binnen de ICT-bedrijven zelf, maar ook in veel andere sectoren. Zij zijn afhankelijk van ICT en hebben specialisten nodig om te kunnen blijven draaien en innoveren. Voldoende ICT'ers beschikbaar hebben is een 'must' voor onze economie. Uit onderzoek van de Staffing Group¹⁹ blijkt dat organisaties tijdens de coronacrisis onverminderd moeite hebben om hun ICT-vacatures in te vullen.

Het tekort aan ICT-specialisten is door de coronacrisis zelfs verder toegenomen. Door locatieonafhankelijk werken zijn goed draaiende ICT-systemen en 'state of the art' bescherming tegen cybercriminelen nog belangrijker geworden om met z'n allen 'gewoon' door te kunnen werken. Ook is voor het verlichten en oplossen van de coronacrisis de hoop deels gevestigd op digitale systemen. Denk aan de CoronaMelder-app of aan AI-software die helpt bij het beoordelen van longfoto's van Covid-patiënten²⁰.

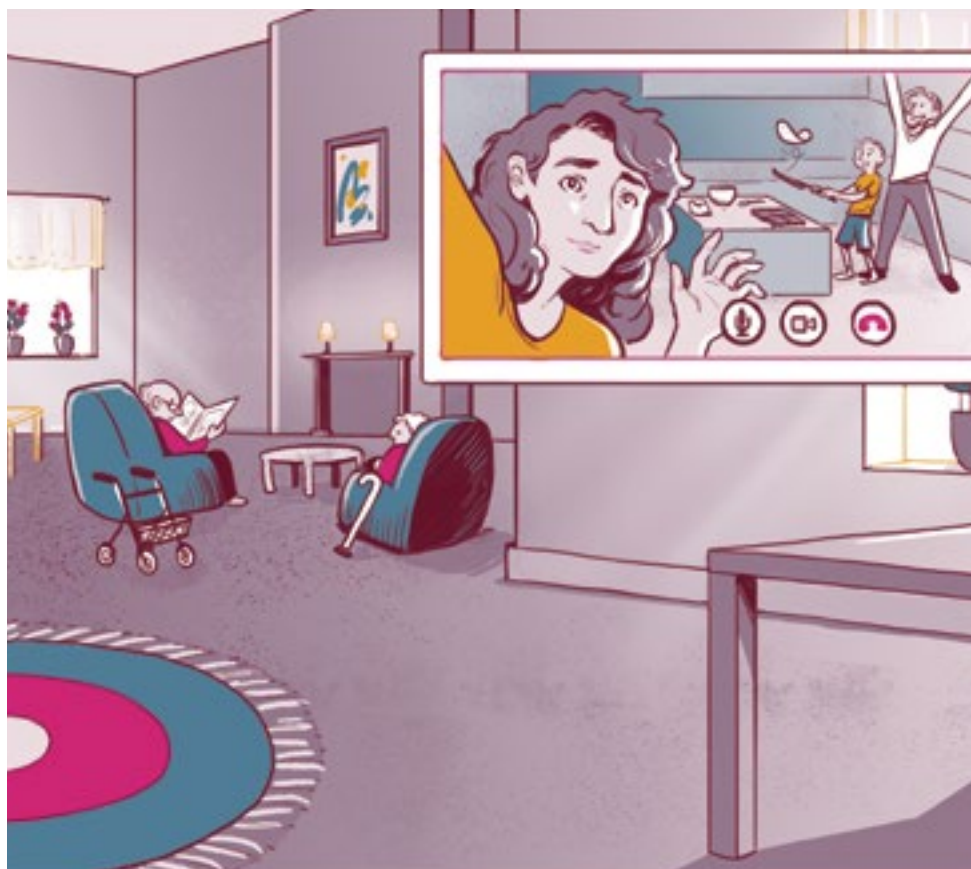
Onderwijs en scholing zijn de sleutel. Nog meer jonge mensen moeten kiezen voor een (kansrijke!) toekomst in de ICT. En ook de omscholing van professionals biedt kansen. Juist nu veel mensen hun baan verliezen door de coronacrisis, is dit de kans om hen klaar te stomen voor functies in en met ICT. Het overstappen naar een andere sector wordt steeds makkelijker, blijkt uit onderzoek van CentERdata²¹ in 2019 en 2020, in opdracht van CA-ICT en Human capital topsectoren 2019 en 2020. Uit de onderzoeken blijkt dat de vraag naar de juiste (digitale) competenties bij vrijwel alle functies toeneemt. Een gevolg hiervan is dat de verschillen in functiekenmerken en -vereisten tussen beroepen afnemen. Dit maakt de arbeidsmarkt meer dynamisch, omdat overstappen naar andere beroepen in andere sectoren eenvoudiger wordt. Het is dus nu het moment om fors te investeren in omscholing.

Ook hier is samenwerking cruciaal. Onderwijs en bedrijfsleven moeten goed met elkaar afstemmen aan welk soort functies behoefte is. Samen moeten ze zich inspannen om meer mensen te bereiken en te motiveren om te gaan werken in een beroep waar ICT-kennis vereist is, of als ICT-specialist. Er zijn al veel publiek-private samenwerkingen actief op dit gebied, zowel landelijk als regionaal. Door de omscholingsbudgetten die vanwege corona worden gecreëerd, ontstaat er nu een enorme kans om de succesvolle initiatieven extra te steunen en te helpen bij opschaling. Door landelijke coördinatie kunnen de regio's van elkaar leren en versneld hun capaciteit uitbreiden.

**Het is maatschappelijk
ongewenst dat
werknemers achterblijven
door een gebrek aan
digitale vaardigheden.**

HOOFDSTUK 5

ETHISCHE ACTIE

De komende jaren geven we aan de hand van duizenden grote en kleine (ontwerp)beslissingen verder vorm aan onze digitale samenleving. Ethiek zal daarbij vanzelfsprekend ingebed moeten zijn, want we willen leven in een samenleving die zich ontwikkelt op basis van waarden die we belangrijk vinden, zoals vrijheid, democratie, privacy en rechtvaardigheid.

Digitalisering zorgt voor enorme uitdagingen: onze arbeid, onze relatie tot informatie, onze manier van leren, de inrichting van de zorg, onze loopbanen en onze manier van samenleven verandert fundamenteel. En er zijn nog veel meer van dergelijke uitdagingen. Bij al deze toepassingen spelen ethische vragen. We zoeken een ethiek die in al deze processen een constructieve rol kan spelen, zodat de waarden die we belangrijk vinden vanzelfsprekend meegenomen worden in de wisselwerking tussen techniek en samenleving.

Uitgangspunten voor een constructieve technologie-ethiek

In deze paragraaf schetsen we drie uitgangspunten voor een constructieve technologie-ethiek die mede de samenleving vormgeeft:

1. Ethisch begeleiden in plaats van beoordelen

Bij veel klassieke ethiek staat het oordelen voorop. Mag een technologie wel of niet gebruikt worden? Bij een constructieve technologie-ethiek gaat het veel meer om de hoe-vraag. Hoe begeleiden we technologie in de samenleving en omgekeerd: hoe begeleiden we de samenleving bij het gebruik van technologie?

Ethici zijn hier niet de experts die het oordeel vellen, maar ze zijn 'ethisch' begeleiders. Ze zorgen dat de dialoog op gang komt, dat de juiste mensen betrokken zijn, dat deelnemers zich bewust zijn van de waarden en dilemma's die zij inbrengen.

2. Dialoog over concrete technologie en toepassingsomgeving met betrokken actoren

De digitale samenleving raakt bijna iedereen. Het gaat niet langer om abstracties en mogelijkheden voor later, het gaat om hier en nu.

Daarom wordt de ethische dialoog gevoerd over een specifieke technologie, in een specifieke omgeving met (een vertegenwoordiging van) betrokkenen.

De ethische dialoog richt zich niet langer vooral op de technologie, maar juist op de wisselwerking tussen mens, maatschappij en technologie.

De betrokkenheid van de verschillende actoren is niet alleen belangrijk voor hun inschatting van de effecten van het gebruik van technologie en het benoemen van voor hun relevante waarden, ze hebben mogelijk ook een deel van de oplossing in handen om tot ethischer gebruik van technologie te komen. Meestal zijn er vier soorten betrokken actoren te onderscheiden: burgers, professionals, ontwikkelaars en beleidsmakers.

3. Ethisch vormgeven, inrichten en handelen

De ambitie is om via constructieve ethiek 'ethische vooruitgang' te boeken; om te zorgen dat technologische ontwikkelingen en het gebruik ervan nauwer aansluiten bij de waarden die we in onze samenleving belangrijk vinden.

Daarvoor is een dialoog nodig tussen actoren over waarden, maar vooral ook over hoe vorm te geven aan de wisselwerking tussen mens en techniek in onze digitale samenleving.

Die vormgeving loopt over drie paden:

De technologie

Elk technisch ontwerp heeft ethische waarden ingebakken, die in het gebruik zichtbaar worden. Een auto die honderd of tweehonderd kilometer per uur kan rijden, een app mét 2-factorauthenticatie of zonder, volledige vrijheid van meningsuiting op twitter of bepaalde uitingen verbieden: er zitten veel keuzes in de technologie en een deel daarvan heeft ethische consequenties. Dat betekent dat een technologie ook vanuit ethische waarden kan worden (her)ontworpen: ethics by design.

De omgeving waarin de technologie wordt gebruikt

Bijna elke nieuwe toegepaste technologie vraagt om nieuwe (ethische) afspraken en een aanpassing of herinrichting van de omgeving. De uitvinding van de auto leidde tot stoepen, stoplichten en een verkeerswet. Ook voor de zelfrijdende auto zijn aanpassingen in de omgeving nodig. Mobieltjes leiden tot discussies over wel of geen gebruik in de klas, in sociaal verband en tijdens het autorijden. In de zorg verandert ICT bijvoorbeeld de wijkzorg en de rol van begeleiders door de komst van de eetrobot. Dat brengt organisatieveranderingen met zich mee.

De mens die technologie gebruikt of er mee te maken krijgt

Uiteraard kan het gedrag van mensen meer of minder ethisch zijn. Dat is een van de klassieke gebieden van ethiek. Nieuwe technologie vraagt vaak om nieuwe vaardigheden, voordat je er 'goed' mee om kunt gaan. Daarnaast moeten we nog leren wat ethisch gedrag is bij het gebruik van een nieuwe technologie. Kijk maar naar onze omgang met persoonsgegevens ten opzichte van tien jaar geleden: die was een stuk naïefer en onbewuster met betrekking tot mogelijke risico's dan nu.

Aanpak begeleidingsethiek

Op basis van bovengenoemde drie uitgangspunten heeft ECP in 2019 in samenwerking met een breed samengestelde werkgroep (techniek, overheid, sectoren, ethici) en techniekfilosoof professor Verbeek van de UT een 'Aanpak begeleidingsethiek'²² ontworpen. Die aanpak is verscheidene malen met succes toegepast: binnen de nationale politie op het gebied van sensing en gezichtsherkenning, en in de zorg rondom het gebruik van AI-toepassingen in drie verschillende disciplines: LUMC (ziekenhuis), SiZa (gehandicaptenzorg) en Trimbos (GGZ). Ook bij de ontwikkeling van de CoronaMelder-app is een sessie begeleidingsethiek gehouden. Dit vond plaats tijdens de testfase in Twente met gebruikers. Het rapport van deze sessie was onderdeel van het advies aan de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

De aanpak werkt goed. Door de opzet en de focus gaat het niet om beter weten, maar om samen leren en samen tot handelingsopties komen bij de implementatie van de nieuwe technologie.

De ambitie is om via constructieve ethiek 'ethische vooruitgang' te boeken; om te zorgen dat technologische ontwikkelingen en het gebruik ervan nauwer aansluiten bij de waarden die we in onze samenleving belangrijk vinden.

Perspectief constructieve begeleidingsethiek

De hiervoor geschetste constructieve ethische aanpak leidt tot handelingsopties waarin maatschappelijke waarden ingebakken zitten. Het belang van de maatschappelijke en ethische kant van digitalisering wordt breed erkend. In Europa zet men bijvoorbeeld in op Human Centric AI en ook in het EU-programma 'Shaping Europe's digital future' spelen menselijke waarden een belangrijke rol. Wereldwijd zijn er de Sustainable Development Goals²³. En in Nederland worden er koppelingen gemaakt met grondrechten en zijn maatschappelijke doelen aan het innovatiebeleid toegevoegd.

Er is dan ook alle ruimte voor een ethiek die daar handen en voeten aan geeft. Door die in Nederland verder te ontwikkelen en breed te gebruiken levert dat drie voordelen op:

- 1.** Waarden-vollere producten/diensten, beleid en vaardigheden/bewustzijn bij mensen; kortom een waarden-vollere vormgeving van onze samenleving.
- 2.** Een breder draagvlak voor de (digitale) samenleving; doordat meer mensen actief betrokken zijn bij de vormgeving daarvan en doordat meer rekening wordt gehouden met (hun) maatschappelijke waarden.
- 3.** Nederland kan in Europa een belangrijke pragmatische rol spelen; ethische dialogen hebben de neiging te verzanden, terwijl een constructieve ethische dialoog zoekt naar praktisch toepasbare handelingsopties.

HOOFDSTUK 6

HET STROOMT DOOR

In deze publicatie hebben we vanuit ECP de peilstok in het water gezet. De bovenstroom laat zien wat corona betekent voor digitalisering, de onderstroom verhaalt over de digitalisering die al lang gaande is. We hebben gekeken naar de woelige wateren van veiligheid en vertrouwen, van de betekenis voor de competenties van mensen en naar ethiek in actie.

ECP is het platform voor de informatiesamenleving en wij zijn al meer dan twintig jaar onderdeel van die stroom. We sturen die zoveel mogelijk richting onze missie: een veerkrachtige en kansrijke digitale samenleving waarin iedereen meedoet. Dat kunnen we doen, omdat het platform van ECP wordt gevormd door zijn deelnemers. Dat zijn ICT-partijen die in Nederland actief zijn, overheden op nationaal, provinciaal en gemeentelijk niveau, kennisinstellingen en maatschappelijke instellingen, van VNO-NCW tot de Consumentenbond, en allerlei partijen daartussenin. Al deze deelnemers beseffen niet alleen dat digitalisering belangrijk is voor hen, maar vooral ook dat daar gemeenschappelijk mee bezig zijn een stap verder brengt.

Vanuit ECP merken we dat de uitdagingen veranderen met de stroom van de tijd. Er ontstaan grote samenwerkingscoalities rond digitale ontwikkelingen. ECP wordt gevraagd hieraan bij te dragen, zowel vanuit haar maatschappelijke focus als vanuit haar innovatieve focus. We doen dat altijd vanuit een onafhankelijke en verbindende rol. Digitalisering in Nederland was een vrij overzichtelijke speelveld, maar dat breidt zich op allerlei verwachte en onverwachte manieren uit. ECP past zich aan en neemt nieuwe partijen in haar netwerk op.

In digitale en coronatijden vinden er ook nog fysieke veranderingen plaats. ECP verhuist in de maand dat deze publicatie uitkomt (november 2020) van het bedrijvenpark aan de Overgoo in Leidschendam naar de Binckhorst in Den Haag. Wij hopen u allen, als coronabeleid dat toelaat, te ontvangen op de Maanweg 174, 8e verdieping, 2516 AB, Den Haag.

*Namens alle medewerkers,
Arie van Bellen, directeur*

Bijlage

Voor deze publicatie hebben we ter inspiratie met verschillende sleutelspelers uit het ECP-netwerk gesproken over hun visie op digitalisering tijdens en na corona. Centraal in die gesprekken staat de volgende vraag:

Hoe kunnen we de mogelijkheden van digitalisering op een verantwoorde wijze benutten voor (iedereen in) de Nederlandse samenleving?

Met dank aan (op alfabetische volgorde):

Hans de Boer

voormalig voorzitter VNO-NCW

Nick van Buitenen

voorzitter Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie

Ineke Bussemaker

decaan Hogeschool van Amsterdam

Arjan El Fassed

Head of Public Policy and Government Relations Google Netherlands

Erik Gerritsen

secretaris-generaal Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport

Jos de Groot

directeur Directie Digitale Economie Ministerie van Economische Zaken en Klimaat

Edo Haveman

Head of Public Policy Netherlands Facebook

Sandra van Heukelom

advocaat partner Pels Rijcken Drooglever Fortuyn

Wijnand Jongen

directeur Thuiswinkel.org

Roelof Meijer

algemeen directeur SIDN

Ron de Mos

voorzitter Stichting CA-ICT

Tineke Netelenbos

voorzitter ECP | Platform voor de InformatieSamenleving

Theo van der Plas

programmadirecteur Digitalisering en Cybercrime Nationale Politie

Daniël Ropers

voormalig directeur Bol/Springer

Marleen Stikker

directeur Waag Society

Peter-Paul Verbeek

voorzitter afdeling filosofie Universiteit Twente

Bernadette Verberne

manager ICT en Innovatie Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie

Kees Verhoeven

Tweede Kamerlid Fractie D66

Henk-Jan Vink

Managing Director Unit ICT TNO

Dimitri de Vreeze

CEO Koninklijke DSM

Ben Woldring

founder Ben.com

Peter Zijlema

CEO IBM Nederland

Patricia Zorko

directeur Cyber Security en plaatsvervangend Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid Ministerie Justitie en Veiligheid (tot 22 september 2020).

En vele leden en betrokkenen van werkgroepen en programma's van ECP.

Noten

- 1 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2020) – Coronacrisis vraagt om debat over digitalisering
- 2 ECP (2018) – Het Verhaal van Digitaal: samen vormgeven aan onze digitale samenleving
- 3 https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/shaping-europe-digital-future_en
- 4 <https://www.tweedekamer.nl/kamerleden-en-commissies/commissies/tijdelijke-commissie-digitale-toekomst/samenvatting-eindrapport>
- 5 <https://www.nederlanddigitaal.nl/documenten/rapporten/2020/06/25/nederlandse-digitaliseringsstrategie-2020>
- 6 <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/08/20/aanbieding-manifest-dichterbij-door-digitalisering>
- 7 <https://waag.org/nl/article/routekaart-digitale-toekomst>
- 8 <https://dutchblockchaincoalition.org/>
- 9 <https://nlaic.com/>
- 10 <https://dutchdigitaldelta.nl/>
- 11 <https://www.ncsc.nl/onderwerpen/cyber-security-beeld-nederland>
- 12 <https://cloud.google.com/blog/products/identity-security/protecting-against-cyber-threats-during-covid-19-and-beyond>
- 13 Autoriteit Persoonsgegevens, Agentschap Telecom, Raad voor accreditatie, De Nederlandse Bank, Rijksdienst voor het Wegverkeer, etc
- 14 <https://www.agconnect.nl/artikel/project-gaia-x-kan-europa-zijn-datasoeveriniteit-terugwinnen>
- 15 <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/07/nederlanders-in-europese-kopgroep-digitale-vaardigheden>
- 16 <https://dutchdigitaldelta.nl/nieuws/digitalisering-en-de-arbeidsmarkt-veel-kansen-maar-actie-vereist-1>
- 17 <https://www.digivaardigindezorg.nl/> en www.coalitedigivaardigindezorg.nl
- 18 <https://www.hcaict.nl/>
- 19 <https://www.destaffinggroep.nl/actueel/it-vacatures-coronacrisis/>
- 20 <https://www.smarthealth.nl/2020/06/16/jeroen-bosch-ziekenhuis-artificial-intelligence-beoordelen-longfotos-covid-19/>
- 21 <https://www.centerdata.nl/nl>
- 22 <https://ecp.nl/wp-content/uploads/2019/11/060-001-Boek-Aanpak-begeleidingsethiek-240165-binnenwerk-digitaal.pdf>
- 23 <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>
- 24 ECP (2018) – Het Verhaal van Digitaal: samen vormgeven aan onze digitale samenleving

Colofon

De digitale samenleving in stroomversnelling is een uitgave van ECP | Platform voor de Informatiesamenleving. Met deze publicatie doen we een handreiking richting politiek en bieden we inspiratie voor nieuw beleid. Het is te lezen als vervolg op onze visie uit 2018, die we onder de titel 'Het Verhaal Van Digitaal²⁴' hebben gepubliceerd.

Uitgave

November 2020

Auteurs

ECP-visieteam met Jelle Attema, Ellen Ter Beek, Arie van Bellen, Marjolijn Bonthuis, Anne Botman, Edwin Borst, Maaïke Heijltjens, Aldert de Jongste, René Montenarie, Puck Swarte, Sophieke Thurmer en Daniël Tijink (eindredactie). Leden van het bestuur van ECP gaven hun reactie op het concept.

Tekstredactie

Turnaround Communicatie

Illustraties

Mei-Li Nieuwland

Vormgeving en drukwerkbegeleiding

Legit creative agency

Platform voor de
InformatieSamenleving

www.ecp.nl